

MACARİSTAN'DA MÜSLÜMANLIK VE İMAM ABDÜLLATİF EFENDİ (1909-1946)

ÇOLAK, Melek*
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

Kökeni XVI. yüzyıla dayanan Macaristan'daki Müslüman-Türk varlığı, Macaristan'ın Habsburg egemenliğine girmesinden sonra ortadan kalkmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında tekrar 1878'de Bosna-Hersek'in Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmesi ve 1908 yılında Bosna-Hersek'in Krallığa ilhakı nedeniyle bu bölgelerin Müslüman nüfusu Macaristan'da Müslümanlığın tekrar ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca bu yüzyılın sonundan itibaren Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında gittikçe artan iyi ilişkilerin sonucu olarak Budapeşte'de küçük bir Türk kolonisi ortaya çıkmıştır.

Bunun üzerine 1909 yılında Wekerle Hükûmeti'nin isteği üzerine buradaki Müslümanlarla ilgilenmek amacıyla, Osmanlı Devleti tarafından Macaristan'a gönderilen İmam Abdüllatif Efendi (Tanrısever) Türk-Macar ilişkilerini geliştirmek için çalışmıştır. O'nun Macaristan'daki yaşam öyküsü, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde yaşananların da bir aynası gibidir.

Bu çalışmada Macaristan'daki Müslüman varlığı, Abdüllatif Efendi'nin kişiliği ve çalışmaları çerçevesinde, O'nun Macaristan'a gelmesi ve ölümüne kadar geçen süre içinde (1909-1946), iki ülke arasındaki sosyal, kültürel, siyasi ilişkiler boyutunda ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Macaristan, Müslümanlık, Abdüllatif, imam, Türkiye, Turan.

ABSTRACT

Islam in Hungary and Imam Abdüllatif (1909-1946)

The presence of Muslim-Turks in Hungary going back to XVIth century disappeared after Hungary came under the Habsburg reign. However, in the second half of XIXth century, with the invasion of Bosnia-Herzegovina by Austria-Hungarian Empire in 1878 and annexation of Bosnia-Herzegovina into the kingdom, Islamism appeared in this region through the muslims living in

* Doç. Dr., Muğla Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. e-posta: cmelek@mu.edu.tr

the region. Moreover, as of the end of this century, as a result of the improving relations between Hungary and Ottoman Empire, a small Turkish colony emerged in Budapest.

So, in 1909 as a result of the demand of Wekerle Government, İmam Abdüllatif sent to Hungary by Ottoman Empire to take care of the muslim population worked to improve Hungarian-Turkish relations. His life in Hungary reflects the experiences lived during the transition of Ottoman Empire into Turkish Republic.

In this study, within the framework of presence of muslims in Hungary and personality and Works of İmam Abdüllatif, the time passing from his arrival in Hungary to his death (1909-1946) is investigated in the light of social, cultural and political relations between the two countries.

Key Words: Hungary, Islam, imam Abdüllatif, Turkey, Turan.

I. Mohaç Savaşı ve Sonrası Macaristan'da Müslümanlık

Tarihin ilk devirlerinden beri Türk ve Macarlar arasında var olan bağlar ve temaslar, Osmanlı İmparatorluğunun XV. yüzyılda Macaristan sınırlarına kadar ulaşan seferleri ve ardından 1526 Mohaç Savaşı'ndan sonra Türk hâkimiyetinin kurulmaya başlamasıyla devam etmiştir.¹ Mohaç Savaşı'ndan sonra üçe ayrılan Macaristan'da Türkler 1541 yılında Macar başkenti Buda'ya girerek yaklaşık yüzelli yıl sürecek olan bu hâkimiyeti başlatmışlardır. Kaleler ve şehirlerin savunulması için geride bırakılan asker ve muhafızlar, devlet ve din işlerine bakan memurlar fethedilen yerlere yerleşmişlerdir.² Askeri amaçların her zaman ön planda bulundurulması nedeniyle Macaristan'a gelen Müslümanların çoğunu bu asker ve idari görevler icra eden memurlar oluşturmuştur.³ Ayrıca görevleri Macaristan'da İslam kültürünün devamı ile sınırlı olan Müslüman dervişler,⁴ Türk ve Müslüman tüccar ve zanaatkarlar da fethedilen yerlere yerleşmişler⁵, Buda'nın alınmasından çok önceleri Macaristan'a gelip giden Türk tacirleri burada Türk hâkimiyeti devri ile ticaret mübadesini oluşturmuşlardır.⁶ Bu dönemde Türklerden başka Slavlar ve Balkan kökenli Müslümanlar da Macaristan'a yerleştirilmişlerdir.⁷

¹ György Hazai, **Tarih Boyunca Macar-Türk Bağları**, Budapeşte 1963, s. 1-13.

² Hicran Yusufoglu, "Macaristan'daki Türk Eserleri", **Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu-Bildiriler**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 24-26 Nisan 1996-Ankara, s. 383.

³ Gábor Ágoston, "Macaristan'da Mevlevilik ve İslam Kültürü", **Osmanlı Araştırmaları: XIV**, İstanbul 1994, s. 4.

⁴ Burcu Özgüven, **Osmanlı Macaristan'ında Kentler Kaleler**, Ege Yayınları, İstanbul 2001, s. 19; Ágoston, **agm**, s. 8-9.

⁵ Hicran Yusufoglu, **agm**, s. 383; Ágoston, s. 8-9.

⁶ Zsuzsa Kakuk, "Türk Kültür Etkisinin Macar Dilindeki Yansıması", **IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)**, III. c. Ankara 1989, s. 1223.

⁷ Hicran Yusufoglu, "Macaristan'daki Türk Kültür Anıtları", **Türk Kültürü**, Yıl: XXXIII, Sayı: 383, Mart 1995, s. 152; Özgüven, **age**, s. 15; Géza Dávid, "Türklerle İlgili Yanlış Görüşlerimiz", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı:7, Temmuz 1987, s. 50.

Türk ve Müslüman iskân yerleri ülkenin belli bir alanında yoğunlaşmayı bir kale hattı boyunca dağınık bir hâlde oluşturmuşlardır. Onun için İslam dininin cemaatler oluşturduğu yerleri belli bir kale hattı boyunca aramak gerekmektedir. Bu çeşit iskan yerleri ilkin Osek, Tolna, Seksar, Cankurtaran yolu boyunca, sonrakiler Macaristan'daki Türk uç kaleleri hattında oluşturmuşlardır. Bu kale hattı içerisinde İstolni Belgrad, Hatvan, Peçuy, Solnok ve özellikle Budin ve Peşte'de güçlü Türk yerleşim yerleri kurulmuştur. Düşünce hayatı, din ve kültür hareketleri de ancak buralarda, daha kalabalık iskân yerlerinde bulunabiliyordu.⁸ Gabor Ágoston Macaristan'daki bu Müslüman nüfusun yerli halkın sadece 17'de birine tekabül ettiğini ve bunların çoğunluğunu Boşnakların oluşturduğunu söylemektedir.⁹ Géza David XVI. ve XVII. yüzyıllarda Macaristan'ın demografik durumunu incelediği çalışmasında Osmanlı dönemi arifesinde¹⁰ ve XVI. yüzyıl sonunda Macaristan'ın nüfusunu aşağı yukarı 3.5 milyona yakın bir değerle karakterize etmektedir.¹¹ Osmanlı hâkimiyeti devrinde Macarların Türklerden aldıkları pek çok kültür ögesinin mutfak kültüründen dile, dilden giyime kadar pek çok alanda kendini gösterdiğini¹² göz önüne alırsak, Türklerle ilişkilerin yalnızca savaş alanlarında ya da diplomatik alanlarda kalmadığını, yüzyıllarca süren birlikte yaşam boyunca oluşan koşulların, Türk maddesel kültürünün Macar topraklarına girmesine imkân verdiğini¹³ tarih bize göstermektedir. Osmanlı-Türk kültürünün en önemli unsurlarından olan Müslümanlığın Osmanlı hâkimiyeti döneminde Balkan topraklarına oranla, Osmanlı Macaristanı'nda büyük çapta yayılmadığı gözlenmektedir. Bunun en belirgin nedeni Katolikliği yayma misyonunu üslenen Habsburglara karşı Kalvenist Hristiyanlığı benimseyen Macarların Osmanlı himayesindeki dinsel özgürlük ortamı idi.¹⁴ Osmanlı Devleti Macar toprağında büyük zümre ve kitleleri Müslüman olmaya hiçbir zaman zorlamadığı gibi, teşvikte etmiyordu.¹⁵ Osmanlıların bu topraklardaki nihai kentleşme hedefi Türkleştirmekten ziyade, Katolikleştirme tehdidi altındaki ülkeyi ortodoks göçmenlerin etkisiyle İstanbul Kilisesi periferisinde bulundurmaktı.¹⁶ Gábor Ágoston'un bildirdiği gibi Osmanlılar Macaristan'ın tümünü değil, ülkenin yalnız orta kısımlarını fethedebildikleri için burada kurulan eyaletler bir tampon bölge durumunda idiler. Bunlara düşen en önemli görev Osmanlı topraklarını korumaktı. Bu yüzden din ve kültür her zaman, askerî amaçların gerisinde

⁸ Lajos Fekete, "Osmanlı Türkleri ve Macarlar", **Bellefen**, c. XIII, Sayı: 52, Ekim 1999, s. 733-735.

⁹ Ágoston, s. 4.

¹⁰ Géza Dávid, "16-17. Yüzyıllarda Macaristan'ın Demografik Durumu", **Bellefen**, c. LIX, Sayı: 225, Ağustos 1995, s. 342.

¹¹ Dávid, **agm**, s. 346.

¹² Hazai, **age**, s. 1-13.

¹³ Kakuk, **agm**, s. 1227.

¹⁴ Özgüven, s. 18.

¹⁵ Fekete, **agm**, s. 733.

¹⁶ Özgüven, s. 349.

kalmıştı.¹⁷ Müslüman halk arasında imparatorluğun her yanında olduğu gibi halkın kültürel yaşamına katkıda bulunan çeşitli tarikat ve bunların bağlı olduğu tekkeler göze çarpmasına rağmen,¹⁸ Müslüman dervişlerin asıl görevi dinsel hayatın ve Macaristan'daki İslam kültürünün devamı ile sınırlı idi. Onlar ülkeyi İslamlaştırmak veya kolonileştirmek konusunda çaba sarf etmemişlerdir.¹⁹ Bununla birlikte Gábor Ágoston, Osmanlı idaresince herhangi bir zorlama olmamasına rağmen İslam dinini benimsemiş bazı kimseler hakkında bilgi mevcut olduğunu söylemektedir.²⁰

1683 yılında Osmanlıların Viyana yenilgisinden hemen sonra ülkedeki Müslüman varlığı da bütünüyle yok olmuştur.²¹ 1684-1686 yılları arasındaki mücadele sırasında Budin'in Orta Çağ eserleri de dâhil olmak üzere, Türk dönemi eserleri de tamamen yıkılmıştır.²² 2 Eylül 1686 yılında Budin şehri düşünce eskiden kilise olan camiler Hristiyan ibadetine açılıp, diğerleri yıktırıldığı gibi, Derviş Gül Baba'nın türbesi de artık Cizvitlere küçük kilise hizmeti görmeye başlamıştır.²³ Buda'nın yeniden ele geçirilmesi hakkında Charles d'Eszlary şunları yazmaktadır: *“Buda'nın ele geçirilmesi Müslümanların yıkımına yol açtı. Buda'nın paşası Abdurrahman elinde kılıcıyla Viyana kapısında sonuna kadar mücadele ettikten sonra, düşer düşmez Hristiyan askerleri birlikleri kaleyi ele geçirirler. Kumandanları Charles de Lorraine bunların gerçekte “serbest cinayete” eş değer olan “serbest yağmalama” yapmaya birkaç gün verdi. Şehirde bulunması gereken 3000 sakinden pek kurtulan olmadı. Efsaneye göre tek kurtulanan Fatime adında küçük bir kız çocuğundan söz edilmektedir...”*

Pecs'in geri alınması konusunda aynı yazar *“şehir direnmeden teslim oldu... Mesleklerini icra etmek isteyen Müslümanlar tedirgin edilmediler ve yaşam imkânları daha iyi teminat altına alındı”* demekle birlikte kalanların sayısını değerlendirmenin çok güç olduğunu, 1698 yılı sayımının verilerinin, oldukça belirsiz olduğunu, çünkü şehirde sanayi ve ticaretle uğraşan çok sayıda Türk ve Bosnalı aileler bulunduğunu söylemektedir.²⁴ Müslümanların büyük bir bölümü Osmanlı ordusunun arkasından gitmişler ve Güneye doğru Sırbistan'a, Bosna'ya veya daha da uzağa göç etmişler, kalanlar yok edilmişler, satılmışlar veya din değiştirerek *“Uj Kereszteny”* yani yeni Hristiyan olmuşlardır.²⁵ Daha önce

¹⁷ Ágoston, s. 4.

¹⁸ Özgüven, s. 19.

¹⁹ Ágoston, s. 8-9.

²⁰ **bkz.:** Ágoston, s. 9.

²¹ Alexandre Popovic, “Les Musulmans De Hongrie Dans La Periode Post-Ottomane”, **Studia Islamica** No: 55, 1982, pp.172.

²² Alexandre Popovic, **agm**, s. 174.

²³ Georg Schreiber, **Edirne'den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan**, Çeviren: Esat Mermi Erendar, 1.Baskı, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, Mart 1999, s. 212-213.

²⁴ Popovic, s. 174-175.

²⁵ **agm**, s. 173.

Macaristan'a gelerek Macarlarla evlenip aile bağları oluşturanlar Türk hâkimiyeti sona erince buradan ayrılmamışlar ve zamanla Macarlaşmışlardır. Eger (Eğri), Mező, Kövesd, Hajdúdorog, Kanije (Nagykanizsa), Szigetvar dolaylarında soyadları Türkleri çağrıştıran pek çok ailenin yaşaması bunun göstergesidir. 1687 yılında Eğri kalesi yeniden Macar Krallığına bırakılırken, buranın Müslüman halkından 625 hane²⁶ Osmanlı topraklarına göç etmemiş, bunlar giderek Hristiyanlaşmakla birlikte eski adlarını soyadı olarak kullanmayı sürdürmüşlerdir. Ali, Bayzât (Bayezid), Basa (Paşa), Kara, Kuru, İla (Yıla), Csasz (Çavuş), Bége (Beke), Gecse (Gece), Oszman (Osman), İbrahim gibi...²⁷ İşte Ch. d'Eszlary, kalanların sayısını değerlendirmedeki güçlüğü din değiştirerek Hristiyan olanlarla sadece çıkar amaçlı din değiştiren yeni Hristiyanları birbirinden ayırt etme güçlüğüne bağlıyordu. Zira dinlerini koruyanlar böyle olduklarını belirtmekten kaçınmış olmalı idiler.²⁸ 1687 yılında yeniden Macar Krallığına bırakılan Eger'de Eger Camisi'nin yeniden kiliseye çevrilmesi ile "*cami imamı Davud'un Papaz Dávid adını alarak yaşamının sonuna dek görevinde kalıp kiliseye hizmet etmesini*" belki bu açıdan değerlendirmek gerekmektedir.²⁹ Böylece Osmanlıların Macaristan'dan çekildikten kısa bir süre sonra Macar topraklarında, 1718'den itibaren Macar yasalarından çıkacak derecede Müslüman kalmamıştı.³⁰ Habsburg dönemi ile ilgili Ch. d'Eszlary şu yorumda bulunmaktadır:

*"... Bir Müslüman göçünün imkânsızlığı, Habsburgların imparatorluğunun ülkelerinde siyasi plan açısından olduğu gibi, hukuki plan açısından belirli bir pozisyona sahip olma yetisini bunlardan kaldırıyordu... Zaten Müslümanların oraya gitmek için hiçbir sebepleri yoktu. Orada herhangi bir mevkiyi elde edemezler; ticaret veya sanayi işleri yapmaya hakları yoktur veya ne toprak satın alabilirlerdi ne de tarımla uğraşabilirlerdi..."*³¹

Yine de bu dönemde özellikle kahve, havyar ticaretiyle uğraşan Rusya ve Azerbaycan'ın Türkçe konuşan belli sayıdaki tüccarlarının daha sonra Macaristan'a yerleşmiş olabileceklerine ait bilgilere rastlanmaktadır.³² Macaristan'da Habsburg döneminde Türk-Müslüman varlığının durumu böyle olmasına rağmen, II. Ferenc Rákóczi'nin bağımsızlık savaşı sırasında, Türk ve Müslüman varlığına çok az olsa da rastlayabiliyoruz. Bu bağımsızlık savaşında resmî yardım sağlanamamakla

²⁶ Ch. D'Eszlary Eger şehrinin ele geçirilmesi ile ilgili olarak (Aralık 1687) bir delegasyonun, Avusturya Macaristan ordusunun önüne çıkarak onlara şehrin 2000 kişilik ahalisinin Hristiyanlığa geçmeyi teklif ettiklerini ve bu teklifin kabul edildiğini bildiriyor. 625 haneyi temsil edenler bunlar olabilir (**agm**, s. 175).

²⁷ Mária T. Nyiri, "Oldukça Uzak Geçmişten Başlayarak 1996'ya Kadar Tarih Boyunca Türk-Macar İlişkilerine Kısa Bir Bakış", **Türk Dünyası Araştırmaları**, (149), Mart-Nisan 2004, s. 214.

²⁸ Popovic, s. 175.

²⁹ Mária Nyiri, **agm**, s. 4.

³⁰ Popovic, s. 175.

³¹ Popovic, s. 175.

³² Popovic, s. 176.

birlikte, Macarlara hem Türkler hem de Tatarlardan az da olsa destek gelmiştir. 1703 yılında Macar kumandanlarından biri bir arkadaşına yazdığı mektupta “*bana birkaç gezgin Türk katıldı, yanımdan bir türlü ayrılmak istemiyorlar*” diyordu. Bunların yalnız gecikmeli olarak biraz ulufe alabilmiş olmaları herhangi bir antlaşma çerçevesinde gelmediklerini göstermektedir. 1708’e kadar Macarların uğruna hizmet veren ve iki gruba bölünen Türk-Tatar askerlerinin tam listesi burada 137 kişi görünmektedir. Onların dışında Erdel’de savaşımlar arasında 30’a yakın Osmanlı tebaasına rastlanmaktadır.³³ Hatta bu Müslüman bölüklerin başına getirilmek üzere sıradan bir Hristiyan subay veya bir soylu atanmamış, bu görevde baron olmakla beraber-Fransisken tarikatına mensup bir papaz bulunmuştur. Müslümanlar O’nu benimsemiş ve “*derviş general*” olarak adlandırmışlardır.³⁴

Bu tarihten sonra Macaristan’da Müslümanların izine tekrar rastlamak için XIX. yüzyılın II. yarısını beklemek gerekecektir.

II. XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başlarında Macaristan’da Müslümanlık ve İmam Abdüllatif Efendi

Bu dönem Macaristan’da Türklere dönük ilginin giderek arttığı bir dönem olmuştur. Türk halkının Macar özgürlük savaşlarına ve bunların idarecilerine karşı gösterdiği sevgi, İmre Tököly’ye, Ferenc Rákóczi’ye, Lajos Kossuth ve arkadaşlarına yaptığı yardım, Macar halkının kalbinde silinmez izler bırakmış,³⁵ bu nedenlerden dolayı her Macar Türkiye’yi “*bir dost yurdu.*” olarak görmeye başlamıştır. Macar kamuoyunda görülen yoğun Türk yandaşlığının yanı sıra Osmanlı ülkesinde de Macarlara karşı sempati yükselmiştir. Kral Mátyás’a ait olan ve Türk-Macar Savaşları sırasında Türklerin eline geçen kıymetli Corvinaları, Türk hükümetinin Macaristan’a geri vermekle yaptığı dostça jest, Macar halkı tarafından büyük sevgiyle karşılanmıştır. İki halk arasındaki yakınlaşma aynı zamanda her iki ülkenin Slav tehdidini yakından hissetmelerinin bir sonucudur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Macarların Türklere duydukları sempati, kardeşlik duygularının yanı sıra Balkanlardaki statükonun bozulmasının Macar çıkarlarını tehdit edebileceği üzerinde yükselmiş görünmektedir.³⁶ Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Gyula Andrásy, Sırlar tarafından temsil olunan Rus Panislawizmi Bosna’yı alırsa ve oradan da Güney Slavlarını ayaklanmaya teşvik ederse bunun Avusturya-Macaristan Monarşisi için doğuracağı tehlikeleri gayet açık görmüş, başlangıçtaki tehlikeyi önlemek için Türkiye’nin işlerinde reformlar yapılmasını teklif etmiş, fakat Türkiye’nin iç sorunlarının

³³ II. Ferenc Rákóczi’nin Hayatı ve Türkiye’deki Sürgün Günleri, II. Rákóczi Frenc élete és Törökországi emigrációja, Magyar-Török Baráti Társaság, Budapest, 2005, s. 17.

³⁴ age, s. 19.

³⁵ Hazai, s. 22.

³⁶ Melek Çolak, “Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan’da Türk İmajı (XIX. Yüzyıl Sonları – XX. Yüzyılın İlk Yarısı)”, *Symposium International d’Imagologie, Uluslararası İmgebilim Sempozyumu, 26-28 Avril 2004*, Mugla-Turquie, Tome: II, s. 217-218.

kolay onarılamayacağını anlamakta gecikmemiş ve Alman Hükûmeti'ne, Türkiye'nin Balkanlardaki topraklarının paylaşılması eğer öne geçilmez bir hâl alırsa, Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin kendi güvenliğini sağlaması için Bosna-Hersek'in işgal edilmesi gerektiğini bildirmiştir.³⁷ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin Slavları Türkiye'ye saldırmak istedikleri zaman, Macar gençliği Budapeşte sokaklarında Türkler lehine gösteriler yapmıştır.³⁸ 3 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde Bosna ile ilgili olarak burasının Avusturya-Macaristan tarafından işgali ve idaresi kararlaştırılmıştır. Avusturya kumandanlarının başlarında Arşidük Albrecht olduğu hâlde Bosna'yı işgali, Osmanlı arazisinin küçültülmesini istemeyen Macar kamuoyu tarafından iyi karşılanmamış, hatta ağır siyasi iç buhrana sebep olmuştur.³⁹ Böylece Berlin Kongresi'nin 25. maddesine göre Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgali ve daha sonra 1908 yılında Krallığa ilhakının bir sonucu olarak % 43 Ortodoks, %18 katolik ve % 39 Müslümandan oluşan nüfus Avusturya-Macaristan'a dâhil olmuştur.⁴⁰ Öte yandan 1870 yılında dünyada ilk kez Budapeşte Üniversitesinde kurulan ve Avrupa'da milli bir ilim dalı olduğu tek ülke olan Macaristan'da Gyula Németh'in kişiliğinde zirveye ulaşan Türkoloji'nin yaptığı çalışmalarla birlikte, aynı zamanda Macar anayurdunu arama girişimleri, dil ve tarih çalışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan Macar Turancılığı da Türk-Macar dostluk ortamını güçlendirmiştir.⁴¹ XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Avrupa'da yeni güç dengelerinin oluşması; Avusturya-Macaristan Monarşisinin güç kaybetmesi ve yükselen Panslavizm ve Pangermenizm karşısında Macar ulusal bağımsızlığı için yeni yaşam alanları ve yeni müttefikler aramak zorunda kalan Macar milliyetçileri, yüzlerini Doğu'ya çevirmişler, bu yüzden Turancı ideoloji Macaristan'da güç kazanmıştır. Macar aydınları ile Osmanlı aydınları arasında yakın ilişkiler kurularak her iki ülke arasında kültürel bir köprü oluşmuştur.⁴²

Böyle bir ortamda Macaristan'da iş başında bulunan Wekerle Hükûmeti hem Türk-Macar ilişkilerini pekiştirmek hem de ilhaktan sonra Bosna'daki Müslümanların sempatisini kazanmak için Müslümanlarla ilgilenecek bir kişiyi çağırma kararı vermiştir. Wekerle Hükûmetinin isteği üzerine, Osmanlı Hükûmeti imam Abdüllatif Efendiyi (1886-1946) Macaristan'a göndermiştir.⁴³

³⁷ László Rásonyi, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 152, 4.Baskı, Ankara 1996, s. 247-248.

³⁸ Rásonyi, **age**, s. 80.

³⁹ Rásonyi, s. 249-250.

⁴⁰ Popovic, s. 177.

⁴¹ Çolak, **agm**, s. 218-219.

⁴² Melek Çolak, "19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması", **Toplumsal Tarih**, c. 15, Sayı: 89, Mayıs 2001, s. 4-10.

⁴³ **MOL, (Magyar Országos Levéltár)** K 28, 54. tétel, 14.csomó, Macaristan Başbakanlığına yazılan 9336/1927 numaralı ve Aralık 1927 tarihli resmî yazı, Başbakan Kont Istvan Bethlen'e yazılan 278/1928 sayılı ve 21 Mart 1923 tarihli dilekçe.

Macar Hükûmeti imamın geçimi için gerekenleri sağlayacağını ifade etmiş; Macar Başbakanlığı, Abdülatif Efendi (Tanrısever) için Budapeşte’de VIII. semtte Rákóczi sokak 13 numarada bir ev kiralayıp döşemiş, O’na 3600 korona maaş ile 960 korona ev kirası vermiştir.⁴⁴ Sadakat ve çalışkanlığından dolayı Osmanlı Hükûmeti tarafından gümüş liyakat ödülüne layık görülen,⁴⁵ Erzurumlu Abdülatif Efendi sessiz, yumuşak başlı, az konuşan buna karşılık çok çalışkan bir kişi olarak nitelendirilmektedir.⁴⁶ Abdülatif Efendi Budapeşte’de kısa sürede Macarcayı öğrenerek Macar aydınları ve özellikle Türkologlar ve Turancı ideolojiye bağlı olanlar ile yakın bağlar kurmayı başarmıştır. 1910 yılında kurulan Macar Turan Cemiyeti içerisinde, kuruluşundan itibaren bulunmuştur.⁴⁷ 1913 yılında çıkarılmaya başlanan Turan Dergisinde Abdülatif Efendi’nin ismi Németh Gyula, Gyula Pekár, Kont Pál Teleki, Zempléni Árpád gibi pek çok tanınmış isimle beraber geçmektedir.⁴⁸ Cemiyet’in etkinlik gösterdiği yıllar boyunca da onun her türlü etkinliğinin içerisinde yer almış, sonraki yıllarda (1930’lu yıllar) Turan Cemiyeti’nin sürekli üyelerinden biri olmuştur.⁴⁹ 1912 yılında Budapeşte Pázmány Péter Üniversitesi’nde Türk dili lektörü görevini üstlenen İmam Abdülatif,⁵⁰ Türkiye’de değişik yerlere referans mektupları gönderecek düzeyde ilişkiler ağına sahipti.⁵¹ Bir anlamda Turan Cemiyeti’nin Türkiye bağlantısının kilit adamı idi.⁵² 1913 yılında Turan Cemiyeti’nden ve İstanbul’daki Tahsil-i Sanayi Cemiyetinden aldığı referanslarla Anadolu’da 2300 km’lik bir geziye çıkarak kültürel, etnografik ve sosyolojik gözlemlerde bulunan Béla Horvath, bu gezi için Abdülatif Efendi’nin verdiği referanslardan yararlandığını belirtmektedir.⁵³ 1916 yılından itibaren Osmanlı ülkesinden Macaristan’a eğitim amacıyla çok sayıda genç gönderilmiş⁵⁴ bu organizasyonu Macar Doğu Kültür Merkezi (Turan Cemiyeti) üstlenmiş, 1916-1917 yılında toplam 186 öğrenci gelmiş; 1916-1924 yılları arasında Macaristan’da 200’den fazla Türk öğrenci Budapeşte, Debrecen, Szeged, Temesvar, Kassa, Kesmark gibi kentlerde öğrenim görmüşler, bu öğrencilerle

⁴⁴ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Kont István Bethlen’e yazılan 11.170/924 sayılı ve Mayıs 1924 tarihli dilekçe; Başbakanlığa yazılan 9336/1927 sayılı ve Aralık 1927 tarihli yazı.

⁴⁵ MOL, K28, 54. tétel, 54. csomó; Macaristan İçişleri Bakanlığı çeviri bölümü, 21 Mayıs 1924; İçişleri Bakanlığının 2729/1924 numaralı yazısının eki.

⁴⁶ “Török Elet Budapestén”, **Pesti Napló**, 29 December 1914, 330. szám., s. 6.

⁴⁷ Nizam Önen, “Budapeşte’de Bir Türk İmam Abdülatif Efendi’nin Hayatı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 160, Nisan 2007, s. 78.

⁴⁸ **Bkz.:** Turán, I. évfolyam, 1.szám, 2.szám, 3.szám, 1913.

⁴⁹ Önen **agm**, s. 79.

⁵⁰ Abdülatif Efendi, ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür (Önen, s. 79).

⁵¹ Tarık Demirkan, **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 99, İstanbul, Haziran 2000, s. 51.

⁵² Demirkan, **age**, s. 3; Yazarm, Abdülatif Efendi için “kendini Macaristan’da yaşayan Türklerin imamı olarak tanıtan bu şahsiyet” ifadesini kullanması, Abdülatif Efendi’nin başka bir görevle geldiği izlenimini uyandırmaktadır.

⁵³ Béla Horvath, **Anadolu 1913**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:36, Çeviren: Tarık Demirkan, Eylül 1996, s. 4.

⁵⁴ Önen, s. 79.

İmam Abdüllatif ilgilenmiştir. Türk öğrenciler ile Turan Cemiyeti arasındaki bağ Abdüllatif Efendi tarafından kurulmuştur.⁵⁵ Abdüllatif Efendi'nin Budapeşte'de yaşayan Türkler hakkında bir Macar gazeteciye verdiği bilgiye göre, savaş öncesi 140 Türk öğrenci üniversite ve liselerde öğrenim görüyor, fakat Macar okulları yerine Fransız, İngiliz ve Alman okullarına devam ediyorlardı. O, Türk gençlerini Macar okullarına gitmeye özendirmiştir.⁵⁶ O'nun faaliyetleri sonucunda Batı Avrupa'ya gidecek olan Türk gençleri Macaristan üniversitelerine gelmiştir. Bu gençlerin Macaristan'daki meslek ve yüksek okullarda okumasından mutluluk duyduğunu ifade eden Abdüllatif Efendi, gençlerin Türkiye'ye döndükten sonra da Türk-Macar ilişkilerinin geliştirilmesinden yana olduklarını söylemektedir.⁵⁷ Abdüllatif'in "*savaşın bitiminden sonra Budapeşte'de Türk öğrencilerin sayısının yirmi ile çarpılacağı*" yolundaki yorumu,⁵⁸ O'nun faaliyetleri sayesinde doğru çıkmıştır. Abdüllatif Efendi, Macaristan'a gelen Arnavut ve Boşnak gibi diğer Müslüman öğrenciler ile de ilgilenmiştir.⁵⁹ Savaşta yaralanan Türk askerlerine yardım etmiş, Macaristan'ın çeşitli yerlerindeki şehitlerin mezarlarını bir araya toplayarak, Budapeşte'deki Türk Şehitliğini kurmuştur.⁶⁰ Abdüllatif Efendi'nin Macaristan'daki bütün Müslümanlarla ilgilendiği bilinmektedir.⁶¹ Gül Baba Türbesi'ni koruyan Abdüllatif Efendi'yi İslam dünyasının en ücra yerlerinden gelenler ziyaret ederek, O'nun rehberliğinden ve yardımından yararlanmışlardır.⁶² Türk-Macar dostluğunu benimsemiş biri olarak,⁶³ Budapeşte'de Müslümanların bulunduğu yer olan Gül Baba Türbesi bu dönemde Abdüllatif Efendi'nin de katılımı ile canlı Türk-Macar dostluk gösterilerine sahne olmuştur.⁶⁴ (**Bkz.: EK I**) Abdüllatif Efendi'nin deyimiyile Müslümanların imamı olarak görevini yerine getirmenin yanı sıra, 1909'dan itibaren Türkiye, Bosna ve tüm İslam dünyasının

⁵⁵ Nizam Önen, **İki Turan, Macaristan ve Türkiye'de Turancılık**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 90-91.

⁵⁶ "Török Élet Budapesten", **Pesti Napló**, 29 December 1914, 330. szám., s. 6.

⁵⁷ **MOL**, K28, 54. tétel, 14. csomó; Abdüllatif Efendi'nin 727/1922 sayılı ve 23 Şubat 1922 tarihli dilekçesi.

⁵⁸ "Török Élet Budapesten", s. 6.

⁵⁹ **Jelentés A Magyar Keleti Kultúr Központ (Turáni Tarsaság) Ket Évi Müködéséről Az 1918 Majus 24-i közzgyülenen tartott elnöki megnyitó és előadott ügyvezető igazgatói és titkári jelentések**, Budapest 1918, s. 8.

⁶⁰ **BCA, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)** Fon Kodu: Muamelat Genel Müdürlüğü:30.10.0.0, Yer No: 45.290.59, Dosya: 37/59, Abdüllatif Efendi'nin eşi Nezih Tanrısever'in İsmet İnönü'ye yazdığı 12.8.1948 tarihli mektubu.

⁶¹ **BCA**, 30.10.0.0, 45.290.59, Dosya: 37/59, Adı geçen mektup.

⁶² **MOL**, K28, 54. tétel, 14. csomó; Abdüllatif Efendi'nin 819/1927 numaralı ve 24 Kasım 1927 tarihli mektubu.

⁶³ **MOL**, K28, 54. tétel, 14. csomó; Milletvekili Mokcsay ve bir grup milletvekilinin 5 Haziran 1924 tarihli mektubu; Başbakan Kont István Bethlen'e yazılan 278/1923 sayılı ve 21 Mart 1923 tarihli dilekçe.

⁶⁴ "Török-magyar ünnepség Gül Baba Halálának évfordulójan", **Turán**, 1922, s. 212.

kültürel ve ticari ilgisini Macaristan'a çekmek⁶⁵ ve Macar kültürünün İslam dünyasına karşı olan izlenimini iyileştirmek için çaba sarf etmiştir. Önceden iktisadi desteği olmayan Türk-Macar dostluğunun bu bakımdan da gelişmesini sağlamıştır.⁶⁶ I. Dünya Savaşından sonra Abdülatif Efendi'nin Macaristan'daki faaliyetleri, Türk Kurtuluş Savaşı sırasında, savaşın haklılığını Macar kamuoyuna anlatabilmek üzerine yoğunlaşmıştır.⁶⁷ Ağustos 1921'de kurulan Turan Haber Ajansı'nın Türk seksiyonunun kısa süre içinde faaliyete geçmesinde Abdülatif Efendi'den de destek gelmiştir.⁶⁸ 1920'de Sandor Petöfi'yi anmak için düzenlenen toplantıda Turan Cemiyeti başkanının konuşmasının ardından, Türkler adına söz alan Abdülatif Efendi'nin Macarca yaptığı konuşma gayet etkileyicidir:⁶⁹

“Sadece özgürlük mücadelesi başkalarının denediği yollardan geçmeyen bir ulus olan biz Türkler için değil, dünyanın özgürlüğü seven tüm ulusları için Petöfi en saf ve en içten özgürlük simgesi olmuştur. Eğer Petöfi'nin ruhu son yıllarda bizim ülkemizde verilen büyük kavgayı görüyorsa, biz Türk kardeşleriyle gurur duyacaktır. Çünkü O'nun özgürlük için yanıp tutuşan ruhu Anadolu'da şimdi kendisi gibi bir özgürlük şairiyle karşılaştı: O kişi kahramanlık destanını kılıcıyla yazan ve Türk ulusunun özgürlük aşkını kanıtlayan Mustafa Kemal Paşa'dır.”

Abdülatif Efendi konuşmasının devamında “Petöfi'nin 100. doğum yıl dönümünü Türkiye'de gerektiği gibi kutlayabilmek için girişimlerde bulunduğunu, üniversite hocaları ve öğrencileri nezdinde girişimleri sonucu bu anma törenini düzenleyeceklerini” söylemiştir.

İmam Abdülatif Efendi'nin Ankara ve Budapeşte arasındaki ilişkilerde önemli bir yere sahip olduğunun en belirgin kanıtı Lozan görüşmeleri sürerken Amerikan Orta Doğu Yardım Komisyonu üyesi Yowell'in Anadolu'da Rumlara ve Ermenilere yönelik saldırılar olduğu biçimindeki savları çürütmek amacıyla Ankara Hükümeti tarafından Fransız belgelerine dayanılarak Fransızca olarak yayımlanmış broşürü, Budapeşte'de Macarca olarak yayımlamasıdır.⁷⁰ Turan Derneği'nin yayın organı olan **Turan Dergisi**'ni incelediğimiz zaman, gerek Turan

⁶⁵ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Abdülatif Efendi'nin 819/1927 numaralı ve 24 Kasım 1927 tarihli mektubu.

⁶⁶ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Abdülatif Efendi'nin 727/1922 sayılı ve 23 Şubat 1922 tarihli mektubu.

⁶⁷ Önen, **agm**, s. 79.

⁶⁸ Demirkan, s. 56-57.

⁶⁹ Demirkan, s. 49-50.

⁷⁰ Önen, s. 79; Demirkan s. 52-53, Broşürün giriş kısmında Abdülatif imzasıyla yer alan yazı için **bkz.:** Demirkan, s. 53.

Derneği'nin toplantı ve davetlerinde,⁷¹ gerekse büyükelçilik resepsiyonlarında,⁷² O'nun adı sık sık geçmektedir.

Ancak I. Dünya Savaşı yıllarından sonra Abdülatif Efendi'nin maddi sıkıntı içine düştüğü anlaşılmaktadır. Macar Millî Arşivi'nde O'nunla ilgili bulunan belgeler bu sıkıntı ile ilgili resmî yazışmalardan oluşmaktadır.⁷³ Abdülatif Efendi maddi sıkıntı nedeniyle Budapeşte'deki evinin kirasını ödeyemediği için Gödöllö'de bir eve taşınmak zorunda kalmıştır.⁷⁴ Çeşitli dönemlerde yardım için yaptığı başvurularda Türk-Macar ilişkilerinin pekiştirilmesi için yaptığı çalışmalardan bahsederek mali durumunun düzeltilmesini istemiştir.⁷⁵ (Bkz.: EK II, EK III-a, EK III-b) Abdülatif'in 1912 yılında 147.556 sayılı Kararname ile üniversite lektörü görevine başladıktan sonra giderleri Macar Din ve Eğitim Bakanlığı tarafından sağlanmış, 1919 yılına kadar zam yapılmadığı için biriktirdiklerini tüketmişti. Bazı olağanüstü yardımlar ve aldığı maaş ile geçinmesinin imkânsız olduğunu vurgulayan Abdülatif Efendi'nin 23 Şubat 1922 tarihli dilekçesine göre istekleri şunlardır: maaşının bir an önce ayarlanması, 5. maaş kategorisine göre maaş verilmesi ve dinî görevlerini yürütecek kadar para sağlanması. Bu durumda şu seçenekler bulunmaktaydı: Müslüman imam olarak 5. maaş kategorisi ile sağlanan resmî maaş ve idari faaliyetlerine yetecek ilaveler verilmesi, lektörlük görevi yerine öğretmenlik statüsü ve onun kanunlarda yazılan maaşının verilmesi. Görevinin tam olarak düzenlenmesi için Meclis kararı da gerekliyse, bu gerçekleşinceye değin 30.000 korona olağanüstü mali yardımın sağlanması. Abdülatif Efendi durumu düzeltilmezse ülkesine geri döneceğini belirtmektedir.⁷⁶ Macaristan'da yaptığı hizmetlere karşılık Macar Hükûmetinin maaşı konusunda gösterdiği ilgisizlikten ve uzun süren bürokratik işlemlerden yakınmaktadır.⁷⁷ 12 Mayıs 1924 tarihli dilekçesinde 1500 kilo kömür ve 1500 kilo odun istemesi,⁷⁸ bunları daha sonrada dile getirmesi,⁷⁹ Turan Derneği Başkanı

⁷¹ "Hírek: Török-Magyar Társaság", *Turán*, I-IV, XVII, évfolyam, 1934, s. 57; "Tea-est a török követ tiszteletére", *Turán*, XII, 1929, s. 48; "Kisebb Közlemények: A török delegáció ünneplése", *Turán* 1922, s. 197.

⁷² "Hírek: Török gyözelmek ünneplése Budapesten", *Turán*, 1922, s. 213; "Törökország nemzeti ünnepe", *Turán*, XIII. évfolyam, 1930, s. 59; "Török Köztársaság ünnepe", *Turán*, (XII), 1929, s. 50, "Tea a török követnél", *Turán*, (XII), 1929, s. 53.

⁷³ bkz.: MOL K28, 54. tétel, 14. csomó.

⁷⁴ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Abdülatif Efendi'nin Başbakanaya yazdığı 23 Aralık 1924 tarihli mektubu.

⁷⁵ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Başbakanaya yazılan 23 Aralık 1924 tarihli dilekçe; 727/1922 sayılı ve 23 Şubat 1922 tarihli bir bakana yazılan mektup; Abdülatif'in 12 Mayıs 1924 ve 24 Kasım 1927 tarihli mektubu; 6 Haziran 1924 tarihli mektup.

⁷⁶ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; 727/1922 sayılı ve 23 Şubat 1922 tarihli dilekçesi.

⁷⁷ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Abdülatif'in başbakanaya yazdığı 20 Aralık 1924 tarihli dilekçesi.

⁷⁸ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; 12 Mayıs 1924 tarihli dilekçe.

⁷⁹ "Macaristan yararına gösterdiğim faaliyetime devam edebilmem için bana olağanüstü yardım olarak kışlık yakacak ve diğer ihtiyaçlarım için 300 pengö havale edilmesini isterim. Aldığım maaş az olduğu için Budapeşte'de ev veya daire tutamam, üç yıldır Gödöllö'de bir dairede yoksulluk

Gyula Pekar'a: "*Sıkıntılarını hafifletmek için birkaç korona karşılığında bir çift ayakkabısını satmak zorunda kaldığını*" söylemesi, Abdüllatif'in epeyce maddi sıkıntı içinde olduğunu göstermektedir.⁸⁰ Abdüllatif'in maaş zammı ve bunun düzenlenmesi konusunda Budapeşte'deki İsviçre Başkonsolosu'ndan⁸¹ elçi Kanya'ya kadar pek çok kişi aracı olmaya çalışmıştır.⁸² Abdüllatif Efendi'nin isteği üzerine, durumunun düzenlenmesi için arkadaşı milletvekili Zoltán Mokcsay'da O'nun yaptığı hizmetlerden bahsederek yardım verilmesini istemiştir. Zoltán Mokcsay'ın gerek kişisel gerekse milletvekili arkadaşlarıyla toplu verdikleri dilekçelerin konuyu hemen çözüme kavuşturmadığı, gerek Abdüllatif'in gerekse milletvekili Mokcsay'ın ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁸³ Mokcsay'a göre bir an önce bir gelişmenin olmaması hükûmetin bir adım atmaması, henüz başlamış Türk-Macar ilişkilerinin gelişmesini engelleyecek niteliktedir.⁸⁴ Mokcsay, bir arkadaşına Abdüllatif hakkında hatırlatma amaçlı yazdığı mektubunda kendisini ziyarete gelen ve on dokuz meslektaşı ile Turan Derneği aracılığı ile Türkiye'ye gidip çalışan genç bir mühendisin, Türk Hükûmetinin onlara aynı mevkide olan Türk memurlarından iki kat fazla maaş verdiğini anlatmasını örnek göstererek, bir an önce bir gelişme olmasını dilemektedir.⁸⁵ O'na göre "*bu çok değerli adamın faaliyetlerinin karşılığı olarak yoksulluğu ve yalnızlığı değil, desteklenmeyi ve misafirperverliği yaşamayı*" gerekmektedir.⁸⁶ Turan Derneği de doğal olarak bu meseleyi Abdüllatif Efendi lehine etkilemeye çalışmıştır.⁸⁷ (Bkz.: **EK IV-a, EK IV-b**) Abdüllatif Efendi kendi kişisel girişimlerinden başka, Turan Derneği aracılığı ile de mali durumunun ve görevinin düzenlenmesini istemiştir.⁸⁸ "*İşini her*

çinde yaşıyorum ve her gün başkente gitmekte çok para tutuyor" MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; 24 Kasım 1927 tarihli dilekçe.

⁸⁰ Turan Derneği Başkanı Gyula Pekar'ın Başbakan István Bethlen'e yazdığı 288-925 Sayılı ve 6 Nisan 1925 tarihli dilekçesi.

⁸¹ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; İsviçre Başkonsolosunun 31 Ağustos 1920 tarihli yazısı.

⁸² MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Elçi Kanya'nın Din ve Eğitim Bakanı Dr. József Vass'a yazdığı dilekçe (tarihsiz).

⁸³ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Milletvekili Zoltán Mokcsay ve arkadaşlarının 5 Haziran 1924 tarihli dilekçeleri, Mokcsay'ın 2 Ocak 1925 tarihli dilekçesi; Mokcsay'ın arkadaşına yazdığı 28 Ekim 1924 tarihli mektup; Mokcsay'ın bir arkadaşına yazdığı 9 Eylül 1924 tarihli mektup; Mokcsay'ın bir arkadaşına yazdığı tarihsiz mektup, Abdüllatif Efendi'nin Başbakanlık Müsteşarı Tibor Pataky'e yazdığı 6 Haziran 1924 tarihli mektup.

⁸⁴ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Mokcsay'ın bir arkadaşına Kunszentmiklós'tan yazdığı 9 Eylül 1924 tarihli mektup.

⁸⁵ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Mokcsay'ın arkadaşına yazdığı 28 Ekim 1924 tarihli mektup.

⁸⁶ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Mokcsay'ın ve bir grup milletvekilinin 5 Haziran 1924 tarihli dilekçeleri.

⁸⁷ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Gyula Pekar'ın Başbakan Kont István Bethlen'e yazdığı 288-925 numara ve 6 Nisan 1925 tarihli dilekçesi.

⁸⁸ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Gyula Pekar'ın Başbakana yazdığı 86-1924 numaralı ve 8 Şubat 1924 tarihli dilekçesi.

zaman özenle yapan ve çalışmaları övgüye değer” sayılan⁸⁹ Abdüllatif Efendi’nin, Dernek ve Türk-Macar ilişkileri açısından önemi ve Macar Turancılarının İslam dünyasını değerlendirişi, Turan Derneği adına başkan yardımcısı Alajos Paikert’in Başbakan Kont István Bethlen’e yazdığı dilekçede şöyle ortaya konulmaktadır:⁹⁰

“Düşündüğümüz kadarıyla Macaristan’daki Müslümanlar ya uzun süre burada kalmak ya da öğrenim görmek ve diğer amaçlar için buraya geldiler. Bildiğiniz gibi Batı toplumlarına göre doğuda din çok daha önemli. Doğu toplumları öncelikle Müslümanlar için din her şeyden daha önemlidir; mesela ırk, millet ve politikadan bile. Türkiye ve İslam dünyası şimdilik ezik bir durumda, ama bu durum kolayca düzeltilir. Türkiye ile İslam dünyası Macar Hükûmeti’nin içinde bulunduğu zorluklara rağmen iyi niyetli olduğunu unutmayacak. Macaristan, Batı ile doğu arasında arabulucu olmalı, doğunun gerçek ve güvenli arkadaşı ve koruyucusu olmalı. Bu görevi yerine getirince İslam dünyasında unutulmaz bir yer kazanırız. Düşündüğümüz kadarıyla bu konuda en uygun çare imamın maaş ile görevini Bakanlar Kurulu kararnamesinde düzenlemenizdir, sonra parlamento yeniden açılınca hem Budapeşte’deki hem de bütün Macaristan’daki Müslüman topluluğunun örgütüne ait kanun çıkarılmalıdır.”

Alajos Paikert’in 29 Ocak 1923 tarihinde Dışişleri Bakanı’na yazdığı dilekçede bahsettikleri ise, Anadolu’da oluşmaya başlayan yeni Türkiye’nin nezdinde Abdüllatif meselesine nasıl bakılması gerektiğine güzel bir örnektir.⁹¹

“O’nun buradaki faaliyeti hem Macaristan’daki Müslümanların önderi olarak hem de Türk-Macar ilişkilerinin sembolü olarak dışişleri bakımından da çok önemli oldu. Zafer kazanmış olan Türk milletinin sempatisini kaybetmememiz ve daha çok sağlamlaştırmamız lazım...”

Turan Derneği’ne göre Abdüllatif meselesine “Türk milleti ile kurulacak sıkı ilişkileri önemseyip, tüm Türklerin ve Müslümanların işi olarak” bakmak gerekmektedir.⁹² Turan Derneği Başkan Yardımcısı Abdüllatif’in son zamanlarda polisin, yabancı uyruklu olduğu için çok kez rahatsız edip kendini gösterme zorunluluğunu anlatarak Onun için kalış sebebini de içeren resmî bir belgenin çıkarılmasını uygun görmektedir. Bütün sorunların kaynağının, Macar Hükûmeti’nin, Abdüllatif’in durumunu resmî olarak düzenlememesini göstermektedir. Ona göre Abdüllatif Efendi çektiği sıkıntılar yüzünden o zamana kadar gösterdiği çabala-

⁸⁹ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Gyula Pekar’ın Başbakan’a yazdığı 537/1920 numaralı ve 31 Aralık 1921 tarihli dilekçesi.

⁹⁰ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Alajos Paikert’in Başbakan’a yazdığı 343/1922 sayılı ve 22 Mart 1922 tarihli dilekçesi.

⁹¹ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Alajos Paikert’in 61/1923 numaralı ve 29 Ocak 1923 tarihli dilekçesi.

⁹² MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Başbakan Kont Istvan Bethlen’e yazılan 278/1923 sayılı ve 21 Mart 1923 tarihli dilekçe.

rın tam tersini yapabilir. O kaydedilirse büyük zarar görülür.⁹³ Dernek başkanı Gyula Pekar'ın Başbakan István Bethlen'e yazdığı 6 Nisan 1925 tarihli dilekçede de aynı endişe gözlenmektedir. Abdülatif'in en kısa sürede nihai ve olumlu bir karar alınmaz ise bu konuda yetkililere dava açmak ve yanlış anlaşılmama için durumu Macar ve Türk gazetelerine anlatmak zorunda kalacağını söylemesi nedeniyle, konunun mahkeme ve gazetelerde çıkmasının Türk Macar ilişkilerini olumsuz etkileyebileceği, Türkiye'de yaşayan çok sayıda Macar'ın da zarar göreceği vurgulanmaktadır. O'na göre "*Macarların kaybedeceği çok fazla şey olduğundan Abdülatif'in herhangi bir sıfatla Macaristan'da tutulması daha iyi olacaktır.*"⁹⁴ Macar Hükûmeti Abdülatif Efendiye 1923'te 10.000 korona,⁹⁵ 1924'te 2.000.000 korona olağanüstü yardım yapmış, imamlık görevi için Budapeşte Yönetim Kurulu 1926'da 136 pengö, 1927'de 400 pengö vermiştir.⁹⁶ Fakat Abdülatif'in maaşının düzenlenmesi konusu kabul görmemiştir. Budapeşte Üniversitesinde hocalık yapabileceği bir bölümün düzenlenmesi istemi de, Gyula Nemeth'in başkanlığında bir Türkçe bölümünün var olması⁹⁷ ve kendisinin gerekli eğitimi olmadığı gerekçesiyle uygun görülmemiştir.⁹⁸ Abdülatif Efendi'nin imamlığının onaylanması ve maaşının düzenlenmesi konusu, Macaristan'ın I. Dünya Savaşı sonrası yaşadığı değişimlerle doğrudan ilgilidir. Kont Khuen Hédervary başkanlığı döneminde çıkan bütçe açığından dolayı sorunlar başlamış, Abdülatif kendi geçimi sağlanamadığı için Türkiye'ye dönmek istemiş, buna karşılık Müslümanlığın yasal olarak kabul edilmesi ve görevinin düzenlenmesine söz verilmişti. I. Dünya Savaşı döneminde bu sorunların çözümü olarak Din ve Eğitim Bakanlığı Abdülatif Efendiye XI. Maaş kategorisine göre maaş vermiş, Budapeşte Yönetim Kurulu tarafından 5000 korona yardım alması kararlaştırılmıştı.⁹⁹ Macar hükûmeti 1916 yılında XVII. sayılı kanun maddesiyle İslam dinini resmen tanımaya rağmen, Macaristan'ın Trianon Antlaşması'yla topraklarının büyük bölümünü özellikle Bosna'yı kaybetmesiyle çok az sayıda Müslüman kalması üzerine, Macar Hükûmeti Müslümanlara bir imam sağlamak ve ona maaş vermek durumunda olmadığını bildirmiştir. Macar Hükûmetine göre I. Dünya Savaşından önceki yıllarda

⁹³ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Başbakan'a yazılan 10/1923 numaralı ve 8 Ocak 1923 tarihli dilekçe.

⁹⁴ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Gyula Pekar'ın Kont István Bethlen'e yazdığı 288-925 sayılı ve 6 Nisan 1925 tarihli dilekçesi.

⁹⁵ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Din ve Eğitim Bakanlığı tarafından Başbakan Kont István Bethlen'e yazılan 87834/922 sayılı ve 26 Temmuz 1923 tarihli resmî yazı.

⁹⁶ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Başbakan'a yazılan Aralık 1927 tarihli resmî yazı.

⁹⁷ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Zoltan Mokcsay'a yazılan 25 Kasım 1924 tarihli mektup; Din ve Eğitim Bakanına yazılan 3647/920 sayılı ve 2 Aralık 1920 tarihli resmî yazı.

⁹⁸ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Eğitim Bakanının Din Bakanın'a gönderdiği 28.512/922 numaralı resmî yazısı.

⁹⁹ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Başbakanlığın Ticaret Bakanın'a Abdülatif'in dilekçesi hakkında sunduğu Aralık 1927 tarihli görüş bildiren resmî yazı; Başbakan Kont István Bethlen'e yazılan 11.170/924 sayılı ve Mayıs 1924 tarihli dilekçe.

ülkenin o zamanki büyüklüğüne ve amaçlarına ve maddi koşullarına göre alınan bir karardan, topraklarını kaybeden bir ülke artık sorumlu değildir.¹⁰⁰ Din ve Eğitim Bakanlığı bütçede Abdülatif'in maaşını sağlayacak kaynağın olmadığını söylemiştir.¹⁰¹ Din ve Eğitim Bakanına göre diğer lektörler daha az maaş almaktadır. Verilen tutar Macaristan'a geldiği zaman imamlık görevi için verileden az olmasına rağmen, Macaristan'daki Müslümanların sayısında bir düşme ile beraber imamlık faaliyetinin de azaldığı unutulmamalıdır.¹⁰² Müsteşar Petry'nin Dışişleri Bakanı Lajos Walkó'ya yazdığı 13 Nisan 1927 tarihli resmi yazısına göre Abdülatif'e XI. maaş kategorisinin A grubunun 3. derecesine göre yıllık maaş ve ulaşım parası olarak toplam 1651 pengö verilmektedir. Bu miktara göre ise Maliye Bakanını daha fazla zam yapılmasına izin vermemiştir.¹⁰³ Ağustos 1924'te Elçilik Müsteşarı Procopius (Dışişleri Bakanlığı), bakanlık müsteşarı Jalsovszky Károly, müsteşar Pál Flandorffer (Eğitim Bakanlığı), müsteşar Pataky ve Csathó'nun katıldığı görüşmede, Abdülatif'in imamlığının gerekmediği kararından başka, Macaristan Hükûmeti'nin isteğine göre Macaristan'a geldiği çalışmaları sırasında O'na ait hiç şikayet olmadığı, Türk-Macar ilişkilerinin bozulmaması gerektiği ve T.C. Elçiliği'nin Türk vatandaşı Müslümanlarla ilgileneceği düşünülerek Procopius'un önerisi kabul edilmiştir. Buna göre resmen T.C. Büyükelçiliği'ne Abdülatif meselesinin anlatılması gerekmektedir. Çünkü yabancı uyruklu Müslümanlarla ilgilenen kişiyi sağlamak tamamen Türk Hükûmeti ve T.C. Büyükelçiliği'nin görevi olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁴ Böylece Türk yetkililerle görüşmeler başlamış, uzun süren bekleyişin ardından,¹⁰⁵ T.C. Büyükelçiliği'nden, Türkiye Cumhuriyeti'nin Abdülatif'e imamlık görevi ve maaşı veremeyeceği, çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin bütçesinde Macaristan'daki bir imam için kanuni bir maddenin olmadığı¹⁰⁶, Abdülatif'in geçimini sağlamanın Macar Hükûmeti'nin görevi olduğu, Turan

¹⁰⁰ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Başbakan yazılan Aralık 1927 tarihli resmî yazı.

¹⁰¹ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Başbakan Kont István Bethlen'e yazılan 9 Mayıs 1927 tarihli resmî yazı.

¹⁰² MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Başbakan yazılan Aralık 1927 tarihli resmî yazı.

¹⁰³ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Müsteşar Petry'nin Lajos Walkó'ya yazdığı 4567/1927 tarihli ve 13 Nisan 1927 tarihli resmî yazı. "1911'den 31 Aralık 1921'e kadar Abdülatif'e VIII. maaş kategorisinde verilen 3600 korona yıllık maaşı ve 960 korona ev kirası havale edildi, yılda 4560 korona 10 Ocak 1922 tarihinden itibaren bu miktar yılda 7360 korona oldu. 1 Temmuz 1923'ten sonra ise ücretler yeniden tanzim edilince ona XI. Maaş kategorisinin 3. derecesine göre maaş verilmeye başlandı."

¹⁰⁴ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Eğitim Bakanının Din Bakanına gönderdiği 28.512/922 numaralı resmî yazı.

¹⁰⁵ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Siyasi İstihbarattan Başbakan Kont István Bethlen'e yazılan 33.968/924 sayılı ve 17 Aralık 1924 tarihli resmî yazı; Başbakanlıktan Dışişleri Bakanına yazılan 8094 numaralı ve 6 Aralık 1924 tarihli resmî yazı; Milletvekili Zoltan Mokcsay'a yazılan 25 Kasım 1924 tarihli mektup.

¹⁰⁶ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Kont István Bethlen'e yazılan 3067/1927 sayılı ve 9 Mayıs 1927 tarihli resmî yazı; Siyasi İstihbarat Bölümü'nün Kont Gábor Bethlen'e yazdığı 33.382/1925 numaralı ve 28 Nisan 1925 tarihli resmî yazı.

Derneği'nin bu konuda yazdığı son mektubuna göre en kötü ihtimalle, ama gerektiği şekilde kendisine tazminat ödemek koşulu ile O'nun görevinden alınmasının mümkün olabileceği yönünde cevap gelmiştir.¹⁰⁷ Ancak 1935 yılında Baron Apor ve Türk Elçisi Behiç Bey arasında geçen görüşmelerde, Abdülatif Efendi'nin maaşı ile ilgili konunun tekrar gündeme gelmesine bakılırsa, bu konunun uzun süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu görüşmede Behiç Bey, Abdülatif'e karşı Belediye Meclisi'nin, maaşlarını sadece Din ve Eğitim Bakanı'nın talimatı üzerine ödemeleri görüşünü haksız bulduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ Abdülatif Efendi'nin bu durumu Macaristan'da meydana gelen siyasi değişmelerle ilgili olduğu kadar, Türkiye'deki laikleşme yolundaki değişmelerle de yakından ilgili idi.

Bunlar Abdülatif Efendi'nin Müslüman cemaati liderliği konumu üzerinde olumsuz etkide bulunmuş, Macaristan'daki görevinin bir anlamda sona ermesini beraberinde getirmiştir.¹⁰⁹ Kendi kurduğu Şehitliğin¹¹⁰ bekçiliği görevi Cumhuriyet Hükümeti tarafından kendisine verilmiştir.¹¹¹ Şehitliğin korunması için 5 İngiliz lirası ücretle istihdam olunan bekçi ücreti Bakanlar Kurulu'nun 26 Mayıs 1929 tarihli toplantısında onaylanmıştır.¹¹² Abdülatif Efendi Macaristan'daki durumunun düzenlenmesi konusundaki istemlerinin¹¹³ olumlu sonuçlanmamasına rağmen geri dönmemiştir.

Macar Hükümeti, Türkiye ile ilişkilerine önem verdiği için Onun Macaristan'da kalmasına izin vermiştir.¹¹⁴ Macaristan'ın çeşitli üniversitelerinde Semitik Diller ve Türk filolojisi hocası yapan, kendisi de İslam dinini seçen oryantalist yazar Gyula Germanus (1884-1979),¹¹⁵ Abdülatif Efendiye kalma izninin verilmesinde O'nun Türkiye'de zorluklarla karşılaşacağı düşüncesinin etkili olduğunu da ileri sürmektedir. Ancak bu değerlendirme Abdülatif Efendi'nin Cumhuriyet rejimi ile iyi ilişkileri dikkate alındığında pek sağlıklı olmasa gerektir.¹¹⁶ Abdülatif Efendi bundan sonra da faaliyetlerine devam etmiştir.

¹⁰⁷ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Macar Krallığı Başbakanlığı, geliş tarihi: 12 Mayıs 1925, numarası:2834.

¹⁰⁸ MOL, K63, 1935-32/7, 28 Haziran 1935 tarihli günlük rapor.

¹⁰⁹ Önen, "Budapeşte'de Bir Türk İmam...", s. 80.

¹¹⁰ BCA,30.10.0.0, 45.290.59., Dosya:37/59, Nezihe Tanrısever'in 12.8.1948 tarihli adı geçen mektubu.

¹¹¹ Önen, **agm**, s. 80.

¹¹² BCA,Fon Kodu:Bakanlar Kurulu Kararları: 30.18 1. 2,Yer No: 4.32.5, Dosya:231/24

¹¹³ MOL, K28, 54. tétel, 14. csomó; Macar Krallığı Başbakanlığı dilekçe sayısı: 11.170/1924. Abdülatif Efendi'nin, imamlığının onaylanması ve maaşına enflasyona göre zam yapılmasını isteyen şartlardan başka bir isteği de, bu istekleri yerine getirilmezse bu işe ait sorunun kendisinden kaynaklanmadığı belirterek hükümet ilgisizliğinden dolayı görevinden ayrılması gerektiğini anlatan yazılı bir belge ve kıdem tazminatı idi.

¹¹⁴ Önen, s. 80.

¹¹⁵ İsmail Doğan, "Gül Baba Türbesinde Düşünceler-I", **Tarih ve Toplum**, Cilt: 25, Sayı:146, Şubat 1996, s. 46-47.

¹¹⁶ Önen, s. 81.

1920'li yıllarda Macar ve Macaristan'da yaşayan Boşnak Müslümanları bir cami inşasını gündeme getirirken, içlerinden birini de imamlığa seçmişlerdir. Gyula Germanus'un Abdülatif Efendi'ye bağlı kalmaları yönündeki istemlerini de kabule yanaşmamışlardır. Bununla birlikte Abdülatif Efendi ile birlikte çalışmak istemişler ancak Abdülatif Efendi buna yanaşmamıştır. Zaten 1916 yılında çıkarılan bir yasaya göre de Macaristan'daki örgütlü bir Müslüman cemaatinin liderinin de yalnızca Macar vatandaşı olabileceği kararlaştırılmıştı. Bu durumda Türk vatandaşı olan Abdülatif Efendi'nin yerine Macar vatandaşı olan bir Müslümanın getirilmesi yasaya uygun durumdaydı.¹¹⁷ Alexandra Popovic'in "*kendisinin de Bosna Hersek kökenli ve Sarajevo'da Gazi Hüseyin Bey Medresesinde eğitim görmüş olarak*" tanımladığı¹¹⁸ Hüseyin Hilmi Düriç, 1926 yılında Macar vatandaşlığına alınmış ve Abdülatif Efendi'nin konumunu üstlenmiştir. Böylece Macaristan'daki Türkler Abdülatif Efendi'nin; Macar ve Boşnak Müslümanları ise Hüseyin Hilmi Düriç'in etrafında toplanmış, Macaristan Müslüman cemaati böylelikle ikiye bölünmüş, iki imam arasında cemaatin önderliği konusunda çekişmeler gündeme gelmiştir.¹¹⁹ Popovic bu mücadeleye Gyula Germanus'un da (Abdülkerim Germanus) katıldığını söylemektedir.¹²⁰ 1930'lı yıllarda Hüseyin Hilmi Düriç ve Abdülatif Efendi arasındaki çekişme, Budapeşte'de bir cami projesi gündeme geldiğinde, farklı yaklaşımların ortaya konmasıyla belirginleşmiştir.¹²¹ Budapeşte'de Gül Baba Camisi'nin inşası için Doğu ülkelerine yardım toplamak üzere gittiğini söyleyen Düriç'e¹²² karşı, Gül Baba Türbesi'nin resmî muhafızı olan Abdülatif Efendi, Gül Baba'nın yanında bir cami yapılamayacağını ve "*türbeyi Hüseyin Hilmi'nin arzusuna göre bir ziyaretgâh yapmanın caiz olmayacağını*" söylemiştir.¹²³ Hâlbuki Budapeşte'de bir caminin yapılması için Abdülatif Efendi çok gayret sarf etmişti. Abdülatif daha I. Dünya Savaşı başladığı zaman 29 Aralık 1914'te **Pesti Napló** gazetesi adına kendisiyle röportaj yapan gazeteciye verdiği demeçte en büyük sorunun bir mabedin olmaması nedeniyle kendi dairesinde ibadet ettiklerini, olağanüstü ekonomik koşullar yüzünden cami yapılamadığını söylemekte idi. Ayrıca Abdülatif Efendi, Turan Derneği Başkan Yardımcısı Alajos Paikert ile birlikte bu konu için Budapeşte Belediye Başkanı István Bárczy ile temas kurduklarını bildiriyordu.¹²⁴ 1926 yılında ise Başkent Konseyi'ne yazdığı ve Budapeşte'nin banliyölerinden Gödöllö'de oturmakta olan kendisine Budapeşte içerisinde bir konut ve ofis tahsis edilmesini istediği dilekçesinde cami yapılması-

¹¹⁷ Önen, s. 80.

¹¹⁸ Aleksandre Popovic, **Balkanlarda İslam**, İnsan Yayınları, İstanbul, Ocak 1995, s. 114.

¹¹⁹ Önen, s. 80.

¹²⁰ Popovic, **a.g.e.**, s. 114.

¹²¹ Önen, s. 80.

¹²² **BCA**, Fon Kodu:Cumhuriyet Halk Partisi: 490.1.0.0,Yer No: 610.119.3., Budapeşte Türkiye Elçisinin 9 Eylül 1936 tarihli raporu.

¹²³ **BCA**, 490.1.0.0, 610.119.3

¹²⁴ "Török élet Budapestén", **Pesti Napló**, 29 December 1914, 330. szám, s. 6.

nın gerekliliğinden uzun uzun söz etmiş cami projesi hayata geçirilene kadar, geçici ibadet yeri olarak kullanılan Gül Baba Türbesi'ne, kendi ofisinin yakın olması gerekliliği üzerinde durmuştur. Abdülatif Efendi'nin 1930'lu yıllarda Dürîç'in bu yöndeki çabalarına karşı çıkışında Dürîç ile yaşadığı Müslüman cemaatinin kontrolü üzerine çatışmanın etkisi olduğu gibi, T.C.'nin laiklik anlayışının da etkisi olması gerekir. Çünkü bu dönemde Abdülatif Efendi Şehitliğin bekçisi olarak T.C.'nin bir görevlisi konumuna gelmişti. Bu uğurda Dürîç'in önderliğinde kurulan Otonom Macar Müslümanları Cemiyeti'nde kendisine önerilen "*Buda Kadısı*" unvanını reddetmiştir.¹²⁵ Dürîç'in faaliyetlerinin temelinde,¹²⁶ Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan ve geçmişte İslam dayanışması adına Osmanlı Hilafeti ve Hükûmetini savunan Arap aydını Emir Şekip Arslan'ın¹²⁷ olduğu görülmektedir. Popovic, 1932'lerden itibaren Macaristan'da İslamiyet'e ilişkin malzemenin çoğalmasımı, gerçekte bir şeyin değişmemesine rağmen sadece Şekip Arslan'ın başlattığı bir hareketin mevcut olmasına bağlamaktadır. Popovic'e göre Cenevre'de Avrupa İslam Kongresini (1933) düzenleyen Şekip Arslan Orta Avrupa'daki tecrit edilmiş bu Müslüman topluluğunun durumunu düzeltme çarelerini aramakta idi. Düzenlediği ilk kongre olduğu sanılan Budapeşte'deki "*Macar Müslüman Kongresi*", Cenevre'deki Avrupa Müslüman Kongresi'ne Macar delegelerinin yani Hüseyin Hilmi ve Mehmet Resuloviç'in gönderilmesine önyak olmuş, bu iki şahsiyet daha sonra 1934'te Mısır, Suriye, Filistin'e 1936'da Irak ve Hindistan'a gitmişlerdir. Ancak bu uzun yolculuklar fazla bir işe yaramamış, Budapeşte Camii hiçbir zaman yapılmamıştır.¹²⁸ T.C. Budapeşte Büyükelçiliği'nin 25 Ağustos 1936 tarihli raporuna göre Macar İslam Cemiyeti'nin oluşmasından beri bir cami için Hindistan'dan önemli paralar toplandığı ve caminin temelinin atılacağı haberlerinin her sene tekrar edildiği bildirilmektedir. Hüseyin Hilmi Dürîç "*hiçbir şahsiyeti olmayan, bir mevki bulunmayan ve hatta en yakın arkadaşlarının bile ahlak düşkünü biri diye nitelendirdikleri*" kaydedilmekte ve Hüseyin Hilmi'ye bu çalışmalarında Hintlilerin önemli ölçüde para vermeyecekleri açıklanmakta ve olaya şüphe ile bakılmaktadır.¹²⁹ T.C. Budapeşte Elçisi'nin 27 Ağustos tarihli Magyarsag gazetesinde Hüseyin Hilmi ile ilgili haberi yorumladığı 9 Eylül 1936 tarihli raporunda

¹²⁵ Önen, s. 80-81.

¹²⁶ **bkz.:** BCA, 490.1.0.0, 610.119.3, Hüseyin Hilmi kendisine Avrupa Müslüman Kongresi başkanının Cenevre Kongresi toplandığı sıralarda bir takım tavsiye mektupları verdiğini ve iane toplamak faaliyetine devam niyetinde olduğunu, iki ay kadar Fas, Cezayir ve Tunus'a bu amaçla gideceğini bildirmiştir (9 Eylül 1936 tarihli rapor) Büyükelçiliğin raporuna göre Cenevre'de toplanan İslam Kongresi reisi Emir Şekip Arslan'dır.

¹²⁷ **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı-Enver Talat ve Cemal Paşaların Son Yılları-** Çeviren: Aziz Akpınarlı, Çatı Kitapları: 19, Mayıs 2005, s. 10.

¹²⁸ Popovic, *age*, s. 115-116.

¹²⁹ **BCA**, 490.1.0.0., 610.119.3., Adı geçen rapor. 8 Ağustos 1936 tarihli rapora göre baş müftü Hüseyin Hilmi'nin yanında Budapeşte Müslüman cemaatinin imamı olarak Mehmet Ağağaç İsmail adlı birinin adı daha geçmektedir (Adı geçen rapor).

bu şüphe açıkça belli olmakta; elçi, Düriç'in kendisinin İslam âlemine Cenevre'de toplanan İslam Kongresi Başkanı Şekip Arslan tarafından tavsiye edilmiş olduğu yolundaki sözlerini göstererek, Düriç'in kişisel serveti olmadığını ve O'nun İslam ülkelerine yaptığı ve yapacağı gezilerin masraflarını kim ve hangi teşekküllerin yüklendiklerinin önemli olduğunu vurgulamaktadır.¹³⁰ Abdülatif Efendi'nin bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin bir görevlisi olarak, Şekip Arslan'ın başını çektiği bu tür düşüncelere itibar etmediği anlaşılmaktadır.

Hüseyin Hilmi Düriç büyük bir yoksulluk içinde Budapeşte'de Janos Hastanesinde 7 Şubat 1940 yılında 52 yaşında veremden ölmüş, cenazesini Belediye kaldırmış, Budapeşte'nin “*Ujköztemetö*”denilen mezarlığın 124. parseline gömülmüştür. Macar olan karısı da II. Dünya Savaşı sırasında sefalet içinde ölmüştür. Abdülkerim Germanus Kahire'de çıkan 8 Ocak 1940 tarihli El Belağ gazetesine yapmış olduğu açıklamada 400 civarında Macar Müslümanın olduğunu ve Budapeşte imamlığı makamında Abdülatif Efendi'nin bulunduğunu kaydetmektedir.¹³¹ Bundan 6 yıl sonra Abdülatif Efendi 26 Eylül 1946 yılında ölmüş¹³² ve *Ujköztemetö*'nün 124. parseline yani, Bosnalı rakibi Hüseyin Hilmi Düriç'in birkaç adım uzağına gömülmüştür.¹³³ Macar eşi Nezihe Tanrısever O'nun ölümünden sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye 12 Ağustos 1948 tarihinde bir mektup yazarak çektiği yoksulluk nedeniyle yardım istemiştir. Nezihe Tanrısever'in mektubuna göre Macar Hükûmeti kendisine yardım etmeye taraftar olmadığı için İnönü'ye başvurmayı uygun görmüştür. Sefaret yolu ile bir kez 100 dolar almış ve bu para ile eşinin mezarını Türkiye ve Macaristan namına yaptırmıştır. O'na göre eşi her iki ülke için 36 yıl feragatle çalışmıştır. Nezihe Tanrısever mektubunu İnönü'ye hitaben “*Macaristan'da bilinmeyen hızırın yardımına ihtiyacım var. Lütfen bu Hızır siz olunuz.*” diye bitirmektedir.¹³⁴

1945 ve sonrası dönemde ise, bir dönemin ardından Macaristan'daki Müslümanların durumuna bakıldığında görünen, buradaki Türk ve Bosnalı Müslümanların çocuklarının artık Müslüman olmadığıdır.¹³⁵

¹³⁰ BCA, 490.1.0.0.,610.119.3., 9 Eylül 1936 tarihli rapor.

¹³¹ Popovic, **a.g.e**, s. 117. Aynı yazar diğer makalesinde Macaristan'daki Müslümanların sayısı konusunda kendisinin de ifade ettiği gibi çok çelişkili rakamlar vermektedir. Örneğin 1926'da 447 Müslüman, 1934'te 30.000 (!) Müslüman gibi. Yazar bu rakamların “ülkenin farklı dini mezhepleri hakkında yapılmış olan tüm Macar istatistiklerinde Müslümanların ayrı bir sütunda yer almamasından ya “*bilinmeyen din*” veya “*çeşitli*” sütununda toplanmasından dolayı denetlenemediğini ve Macar Müslüman cemaatinin gerçek durumunu doğru yansıtmadığını bildirmektedir (**Bkz.:** Popovic “*Les Musulmans De Hongrie...*”, pp.171-172.

¹³² BCA, 30.10.0.0., 45.290.59,Dosya:37/59, Nezihe Tanrısever'in adı geçen mektubu.

¹³³ Popovic, **Balkanlarda İslam**, s. 117.

¹³⁴ BCA, 30.10.0.0., 45.290.59.,37/59, adı geçen mektup. İmam Abdülatif Tanrısever'in eşine yardım yapılıp yapılmadığı konusunda arşivde herhangi bir belgeye rastlamadık.

¹³⁵ Popovic, **Balkanlarda İslam**, s. 117; Popovic, “*Les Musulmans De Hongrie...*”, pp. 185.

SONUÇ

Osmanlıların Macaristan’da başlayan hâkimiyeti sırasında burada oluşan Türk ve Müslüman varlığı, Avrupa’dan geri çekiliş ile silinmiş XIX. yüzyıl sonunda kültürel ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi sonucu tekrar ortaya çıkmıştır. XX. yüzyıl başlarında artan iyi ilişkilerin sonucu olarak Macar Hükûmetinin isteği üzerine, Macaristan’daki Müslümanlarla ilgilenmek için Osmanlı Hükûmeti tarafından İmam Abdülatif Efendi gönderilmiştir (1909).

Abdülatif Efendi Macaristan’da güç kazanan Turancı oluşumun içinde yer alarak Osmanlı’dan Cumhuriyete geçiş sürecinde Türkiye ve Türklerin Macaristan’daki sesi olmuştur. O’nun Erzurum’da başlayan yaşam öyküsü 36 yılını Macaristan’da Türk-Macar ilişkilerinin gelişmesine adadıktan sonra, 1946’da Budapeşte’de sona ermiştir. Hakkında çok az bilgi olan ve bu yüzden üzerinde daha geniş araştırmalar yapma isteği uyandırabilecek bu sıra dışı şahsiyetin yaşam öyküsü, aynı zamanda olağanüstü bir dönemde imparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde, binlerce km uzaklıkta da olsa yaşananların bir aynası gibidir.

Abdülatif Efendi gibi tarih satır aralarında kalmış kişiliklerin yaşam öyküsü, yaşadıkları dönemin bir aynası gibi geçmişe ışık tutacaklarından, ortaya çıkarılmaları gerekmektedir.

1928 yılı Temmuz ve Ağustos ayları içine etnografya üzerinde incelemeler yapmak için Macaristan’a giden ve Macaristan ile ilgili anısını Çınaraltı dergisinde anlatan Rıza Yalgın “*Gül Baba’yı bekleyen Abdülatif Efendi’nin bizim için büyük bir hatıra*” olduğunu söylemektedir.¹³⁶ İmam Abdülatif Tanrısever, Rıza Yalgın’ın dediği gibi Macaristan’da Türklerden kalan değerli bir “*hatıra*”dır.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

I.1. Macaristan

MOL (Magyar Országos Levéltár)

K 28, 54. tétel, 14. csomó

K 63, 1935-32/7

I.2. Türkiye

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

Bakanlar Kurulu Kararları(1928 ve sonrası),Cumhuriyet Halk Partisi ve Muamelat Genel Müdürlüğü Fonu.

¹³⁶ Rıza Yalgın, “Macaristan’da Türklerden Birkaç Hatıra”, **Çınaraltı**, Cilt:3, Sayı: 73, 19 Şubat 1943, s. 8.

II. Kitap ve Makaleler

Ágoston, Gábor; “Macaristan’da Mevlevilik ve İslam Kültürü”, **Osmanlı Araştırmaları: XIV**, İstanbul 1994, s.1-9.

Çolak, Melek; “19. Yüzyıl Sonu-20. Yüzyıl Başlarında Türk-Macar Yakınlaşması”, **Toplumsal Tarih**, Sayı:89, Cilt:15, Mayıs 2001, s. 4-10.

-----, “Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan’da Türk İmajı (XIX. Yüzyıl Sonları-XX. Yüzyılın İlk Yarıları)”, **Symposium International d’Imagologie, Uluslararası İmgebilim Sempozyumu 26-28 Avril 2004** Mugla-Turquie, Tome: II, Muğla 2006, s. 215-231.

Dávid, Géza, “16-17. Yüzyıllarda Macaristan’ın Demografik Durumu”, **Bulleten**, Cilt: LIX, Sayı:225, Ağustos 1995, s.344-352.

-----, “Türklerle İlgili Yanlış Görüşlerimiz”, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı:7, Temmuz 1987, s.46-50.

Demirkan, Tarık, **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:99, İstanbul, Haziran 2000.

Doğan, İsmail, “Gül Baba Türbesinde Düşünceler-I”, **Tarih ve Toplum**, Cilt:25, Sayı:146, Şubat 1996, s.45-53.

Fekete, Lajos; “Osmanlı Türkleri ve Macarlar”, **Bulleten**, Cilt:XIII, Ekim 1949, Sayı:52, s.663-743.

Hazai, György, **Tarih Boyunca Macar-Türk Bağları**, Budapeşte 1963.

Hírek, “Török gyözelmek ünneplése Budapesten”, **Turán**, 1922, s.213.

Hírek, “Török-Magyar Társaság”, **Turán**, I-IV, XVII. éúpolyam, 1934, s.57.

Horvath, Béla, **Anadolu 1913**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları:36, Çev: Tarık Demirkan, Eylül 1996.

II. Ferenc Rákóczi’nin Hayatı ve Türkiye’deki Sürgün Günleri-II. Rákóczi Ferenc élete és Törökországi emigrációja, Magyar-Török Baráti Társaság, Budapest, 2005.

Jelentés, A., **Magyar Keleti Kültürközpont (Turáni Társaság), Két Évi Müködéséről. Az 1918 Mayıs 24-i közgyűlésen tartott elnöki megnyitó és előadott ügy-vezető igazgatói és titkári jelentések**, Budapest 1918.

Kakuk, Zsuzsa, “Türk Kültür Etkisinin Macar Dilindeki Yansıması”, **IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)**, III. Cilt, Ankara 1989, s. 1223-1227.

Kisebb, Közlemények, “A török delegáció ünneplése”, **Turán**, 1922, s.197.

Nyiri, T. Mária; “Oldukça Uzak Geçmişten Başlayarak 1996’ya Kadar Tarih Boyunca Türk-Macar İlişkilerine Kısa Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, (149), Mart-Nisan 2004, s.211-222.

Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı- Enver Talat ve Cemal Paşaların Son Yılları- Çev: Aziz Akpınarlı, Çatı Kitapları:19, Mayıs 2005.

Önen, Nizam, “Budapeşte’de Bir Türk İmam Abdüllatif Efendi’nin Hayatı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı:160, Nisan 2007, s.78-81.

-----, **İki Turan, Macaristan ve Türkiye’de Turancılık**, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2005.

Özgüven, Burcu, **Osmanlı Macaristan’ında Kentler, Kaleler**, Ege Yayınları, İstanbul, 2001.

Popovic, Alexandre; **Balkanlarda İslam**, İnsan Yayınları, İstanbul, Ocak 1995

-----, “Les Musulman De Hongrie Dans Le Période Post-Ottomane”, **Studia Islamica**, N. 55 (1982), pp.171-186.

Rásonyi László, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 152, 4. Baskı, Ankara 1996.

Schreiber Georg, **Edirne’den Viyana Kapılarına Kadar Türklerden Kalan**, Çev.: Esat Mermi Erendor, 1.Baskı, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, Mart 1999.

“Tea a török követnél”, **Turán**, (XII), 1929, s.53.

“Tea-est a török követ tiszteletére”, **Turán**, (XII), 1929, s.48.

“Török Élet Budapesten”, **Pesti Lapló**, 29 December 1914, 330. szám.

“Török köztarsaság ünnepe”, **Turán** (XII), s.50.

“Törökország nemzeti ünnepe”, **Turán**, XIII. Évfolyam, 1930, s.59.

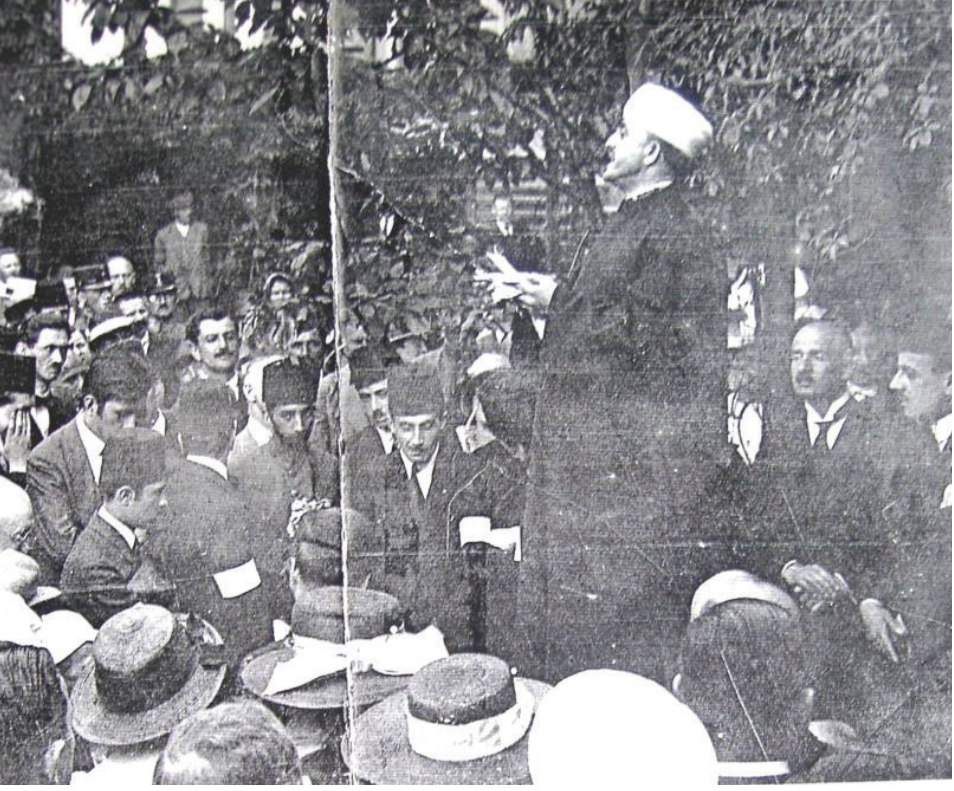
Turán, I. évfolyam, 1., 2., 3. szám, 1913.

Yalçın Rıza, “Macaristan’da Türklerden Birkaç Hatıra”, **Çınaraltı**, Cilt:3, Sayı:73, 19 Şubat 1943, s.8-9.

Yusufoğlu, Hicran, “Macaristan’daki Türk Eserleri”, **Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sempozyumu**,

Bildiriler, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 24-26 Nisan 1996-Ankara, s. 383-390.

----, “Macaristan’daki Türk Kültür Anıtları”, **Türk Kültürü**, Yıl: XXXIII, Sayı: 383, Mart 1995, s. 152.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Abdülâtilâf Efendi Gül Baba Türbesi'nde konuşma yaparken.

(Dönemin Konsolos Yardımcısı Şair Enis Behiç Koryürek'in torunları Vera Koryürek ve Ágnes Koryürek [Budapeşte/Macaristan] kardeşlerin aile arşivinden alınmıştır.)

EK II

82

Igen Tisztelt Oktálytanácsos Ur!

Múltkori tárgyalásunk folytatása gya-
nánt tisztelettel felkérem hogy tizen
öt mun. szemet és tizenöt mun. tiszifát
részemre okvetlen kieszközölni szí-
veskedjék. Továbbá felkérem arra
is, hogy május tizenötödikéig határár
ezen koronát lakbérem kifizetése
céljából valamint megélhetésem cél-
jából nagyobb összegű renokiváló
segélyt kiutaltatni méltos tassaék
mert ha eloadott kéresem egész
terjedelmében nem teljesítették,
akkor helyzetem aggasztóvá válik

Budapest IV Váci-utca 21.

II 16, 1924 május 12

kiváló tisztelettel
Abdul László

EK III-a

Másolat a 6.058/1927.Ein.K.M.számhoz.

Magyarország Mohamedán Főpapja.

819/1927.
szám.

Nagyméltóságú Miniszter Ur !

Kegyelmes Uram !

Alulírott, Magyarország mohamedán főpapja azon tiszteletteljes kéréssel fordulok Nagyméltóságodhoz, hogy az alant előterjesztett indokaim alapján részemre rendkívüli segélyt engedélyezni méltóztasson.

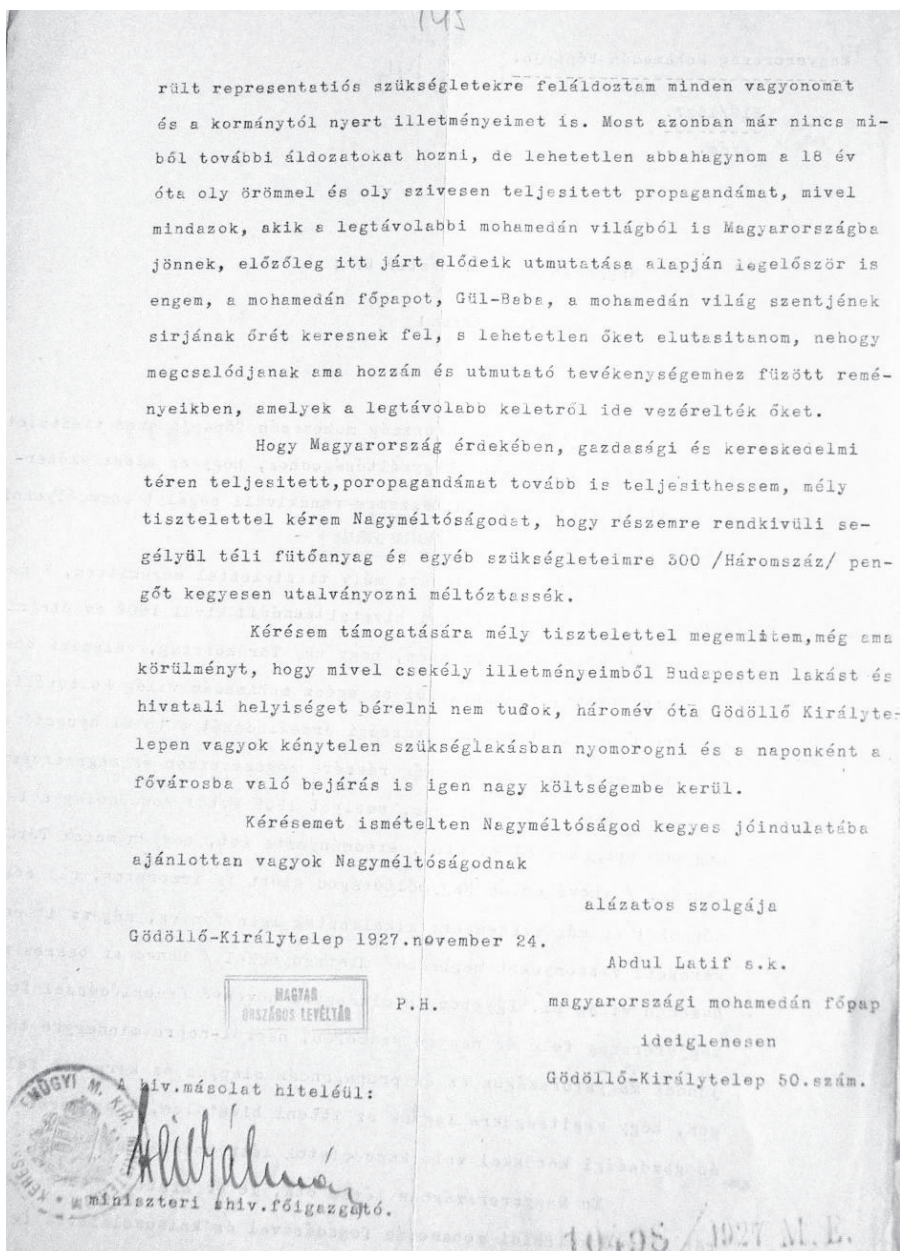
Kérésem támogatására mély tisztelettel megemlítem, a magyarországi mohamedán főpapi hivatal teendőin kívüli 1909 év óta mindenkor még közreműködtem azon, hogy ugy Törökország, valamint Bosznia-Hercegovina, és azonkívül az egész mohamedán világ kulturális és kereskedelmi, továbbá gazdasági érdeklődését a többi nyugati államoktól elvonva Magyarország részére megszerezsem és megszervezzem

Ezen tevékenységem, amelyet 1909 évtől kezdődőleg a legnagyobb buzgósággal ellátok, eredményezte azt, hogy nemcsak Törökország, / ehová amint Nagyméltóságod előtt is ismeretes, oly sok mérnököt és más szakembert alkalmaztak igen fényes, még az itteni kereseti viszonyokat meghaladó illetményekkel / hanem az összes mohamedán világ pl. Egyiptom is mindegyre növekvő érdeklődéssel fordul Magyarországra felé és nagyon számosan, napról-napra mindegyre többé jönnek Magyarországra az én propagandám alapján és keresnek fel errem, hogy segítségükre legyek az itteni hivatalos, vagy kereskedelmi és gazdasági körökkel való kapcsolatok létrehozásában.

Én Magyarországon létem óta, 18 év alatt, a több ezer főt kitevő külföldi mohamedán fogadásával és kalauzolásával felme-

M.E.1927.H.9336

EK III-b

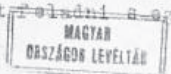
Abdullatif Efendi'nin 24 Kasım 1927 tarihli dilekçesi
MOL, K 28, 54. tétel, 14. csomó

EK IV-a

Nagyméltóságú Miniszterelnök Ur !

Abdul Latif efendi, a magyarországi mohamedánok lelkesze, kit 1909-ben az akkori m. kir. kormány honolt ide Törökországból, jogviszonyának rendezése végett immár több, mint 10 éve fordul beadványokkal Nagyméltóságodhoz, valamint a Külüg. és Kultusz-miniszteriumokhoz, de Úgyben mindezekig végleges döntés nem történt. Hasonlókép számos esetben interveniált méltányos kérése kedvező elintézése érdekében a Turáni Társaság is, amelynek annyiban volt eredménye, hogy átmeneti megoldásként nevezett részére az említett miniszteriumok időnként kisebb-nagyobb segélyösszegeket utalványoztak.

A forradalmak és az azokat követő nehéz gazdasági helyzet, felemésztették csekély vagyonának maradványait is, olyannyira, hogy kénytelen volt budapesti lakását eladni és egy gödöllői egyesobis lakásban húznia meg magát.

Abdul Latif efendi megjelent f. március -n tartott igazgatótanácsai ülésünkön és megdöbbentő képet festett nyomeréről, aminek illusztrálására felhozta, hogy kénytelen volt eladni egy pár cipőjét, hogy az ezért kapott néhány koronával is segítsen nehéz helyzetén.

Az alábbiakban szavait idézzük:

"Látva az illetékes hivatalos fórumok részéről állandóan

./.

Nagyméltóságú

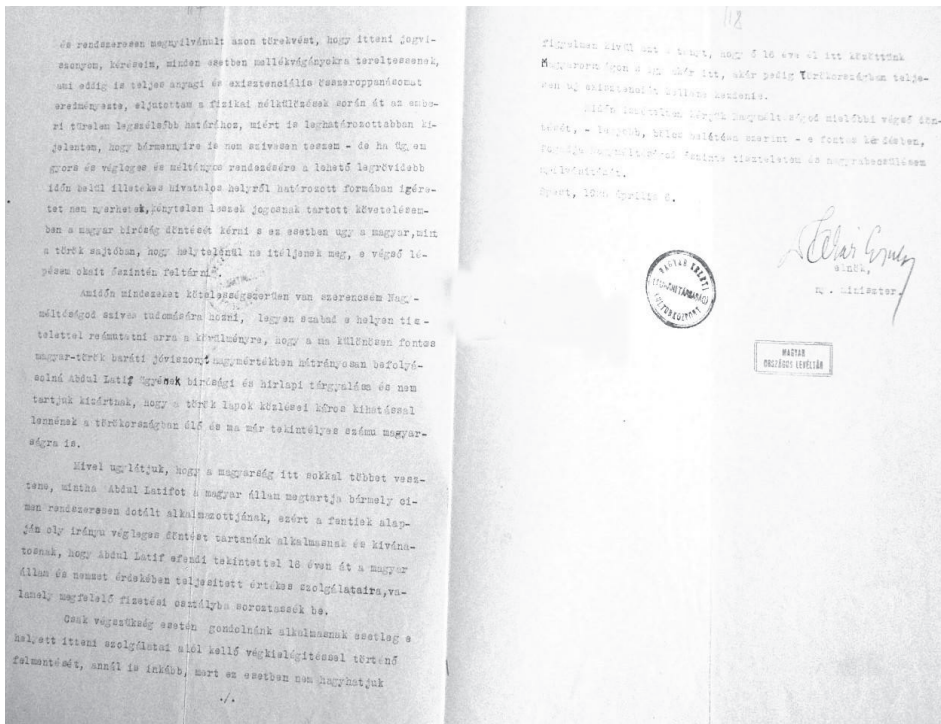
Graf BETHLEN ISTVÁN m. kir. miniszterelnök
Urnak

M.E.1927.Hc9336

BUDAPEST.

43

EK:IV-b

Turan Derneği Başkanı Gyula Pekar'ın Başbakan Kont István Bethlen'e yazdığı 6 Nisan 1925 tarihli mektup.

MOL, K 28, 54. tétel, 14. csomó.

